

Հ. Յ. ԳԱԹՂՐՃԵԱՆ — ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

Չարմանալի՞ պիտի երեւամ, եթէ բա- նասէրի մէջ փնտռեմ բանաստեղծ մը: Գա- թըրճեան չէ պարծեցած երբեք իւր բանա- ստեղծական հանճարով: Բայց պահանջած են առիթները բանասէրի գրչէն ալ տաղեր. եւ չէ խուսած Գաթըրճեան եղբարց իղձերու թարգմանն ըլլալ:

Մխիթարեան Տաղարանի մէջ կը պա- տահիմ տաղի մը, որ Գաթըրճեանի ստորա- գրութիւնը կը կրէ: 1840 Նոյեմբեր 15ին իր չորս ուսումնական ընկերները՝ Հ. Անանիա, Հ. Տիմոթէոս, Հ. Մատաթիա եւ Հ. Ղեւոնդ քահանայական ձեռնադրութիւնը կ'ընդու- նին: Այս ուրախական օրուան առթիւ կը ձօնէ նորընծայից իղձերու փունջ մը, ուր եթէ ոչ բանաստեղծական աւելնով, բայց գոնէ վառ իղձերու ոսկեղէն ճառագայթնե- րու տակ կը հասունցնէ ծաղիկ երիտասար- դութիւնը պատուներ, որոնք համեղ են նաեւ դար մը ետքը:

Ինձ թոյլ պիտի տամ ամբողջութեամբ ներկայացնել հոս սիրոյ նուազս, որ կարող է նաեւ նմոյշ մը ծառայել դասական հայերէ- նով առաջին թոթովանքներու, ոտանաւոր չափով: Գաթըրճեան տակաւին Կղերանոցի մէջ էր:

ՆՈՒԱԳ

Ահա ըմբիշ նահատակը,
Ոչ թաթաւեալ յիւղ խառնակ.
Ոչ պարկ առեալ ըստ անձին
Եւ ի մարտիկսն անցին:

Այլ պընդակազմ վառեալ յոյժ
Օծեալ ըզձեռս յիւղ անոյշ,
Եւ գիրկ ընդ գիրկ խառնեալ աստ
Արկին ըզգեւսն տապաստ:

Այժմ դիւայ ձայն դուժէ,
Ի Հոյսաստան ի կուսէ,
Իրբեւ բարբառ ինչ փողոց
Ընդ հրապարակս ընդ փողոց:

Վասն էր են ողբն այն եւ ցաւ.
Մի' թէ մեհեան հարթեցաւ,
Եւ կամ յերեզն աւանի,
Երամ քըրմացն վանի:

Այո՛ սսեն, զի չորք քաջը
Գան ի մօտոյ ընդ առաջ
Ձիք սուր ի ձեռքս նոցայ
Խոցել ըզքուրմս յանխընայ:

Բայց Աստուծոյ բանն սուրբ
Մուսեր զլեզուս արար հուրբ,
Ըզքահանայս մեր խոցել
Յերկիր տապալ կործանել:

Չայն ամուրցն ինձ լըսի,
Հեծեն ի լուծն Յիսուսի,
Եւ լան ըզհասկս ազազուն
Եւ զարտորայն Արտազուն:

Ձի եւ արեամբ թացեալ դաշտ
Այժմ անըբզի եւ երաշտ
Ձիք ինչ ի կալըս նորայ
Ոչ արմատիք ոչ սրայ:

Բայց հան տէր զամբ պատգամայ
Հոսել զանձրեւըն կամայ
Արդ ցողեցին ջուր մեզ ամբք
Եւ զընդընն մարդք ծաղկամբք:

Այսուհետեւ ոչ պատուէր
Ամպոց իւրոց տացէ տէր,
Թէ մի զակօսն կանուխ
Լըցցէ յամպոց ջուրցն ուխ:

Բազմականաց աչք ամէն,
Ի քո երեսսըզ դիմեն,
Յորժամ ժըպեալ հայիս Հայր,
Ընդ թիւ որդւոց եւ համար:

Ոչ այնպէս ինչ արազ հաւ,
Թեւովք թըռչունըս ծընաւ
Որպէս բազիօք զըրզեալ դուն
Մնանիս զողեսն թըռչուն:

Յըսպիտակեալ արտորայն,
Ի հունձս հասեալ է որայն.
Եւ ի յալիսն ի սպիտակ
Ըզգաստութեանցն վաստակ:

1840 Նոյ. 15:

ԵՂ. ՅՈՎՍԷՓ ԳԱԹՂՐՃԵԱՆ

Նուազս գեղազարդուած էր գեղեցիկ շրջանակով մը՝ գործ Վիչէն Այտընեանի ճարտար վրձինին:

Այս տեղ կը բաժնուիմ Հ. Յովսէփի Գա- թըրճեանէն, յուսով թէ շուտով պիտի ունե- նամ առիթ վերադառնալու իրեն եւ նկատե- լու իր ողին իր սնդնդակից ընկերներու եւ ձեռնասուն աշակերտներու մէջ եւ պատմե- լու իր մեծ գիւտի մասին, որ ոսկեղարեան հայերէնին վերածնունդ տուաւ:

Հ. Ն. Ա.

Հ. ՅՈՎՍԷՓ Վ. ԳԵԹՂՐՃԵԱՆ ԳԵՍԵԿԵՆ ՏԵՐԵՆԻ ԳՏԻՉԸ

1878, Մայիս ամիսն էր՝ Կ. Պոլսոյ Վանա- տան այնժամանակեան խրխլած փայտեայ դռնէն ներս կը մտնէր՝ 14ամեայ պատանի մը — տողերս ստորագրողը: Խոտերու մէջ կազմուած բնական արահետէ մը՝ 3 պատա- նիներ կը յառաջանայինք՝ Կարապետ Վար- ժապետի ընկերութեամբ: Տաս տասնուհինգ քայլ հազիւ թէ առած՝ պատահեցանք զար- մանալի գոյգի մը, որ այս ընդարձակ պար- տիզին մէջ շինուած փայտակերտ շէնքին՝ աւելի հիւանդանոցի մը պատրանքը կու տար: Չոյգն էր — քիչ մը ետքը պիտի իմա- նայինք՝ — կաթուածահար Գաթըրճեան Հայրն եւ զինքը զարմանող գերմանացի Եղ- բայր մը՝ Եղ. Բենեդիկտոս: Գմբէթաձեւ, արտակարկառ, փայլուն ճակատին ստո- րտը՝ գնդաձեւ երկու պողպաղուն աչքեր՝ կը փալիլիլին՝ շրջապատուած մացառախիտ, թանձրաձար, կիսաղեղ երկու յօնքերէ, որոնք հայկական «տիպար» մը կը կազմէին, տի- պար մը որ ոչ միայն ըստ մարմնոյ, այլ եւ հանճարով եւ ուշիմութեամբ՝ Հայ գրակա- նութեան եւ ըստ հետեւորդի՝ հայ ազգին մէջ նշանակալից դրոշմ մը պիտի թողուր՝ հնարագիտութեամբ շնորհելով իր ազգին՝ դասական լեզուի շրջան մ'ունեցող գրագէտ ազգերու պարծանքը...: Բայց կարգաւ:

Երբ մօտեցանք եւ ողջունեցինք մեզի դեռ այն ատեն անձանօթ գոյգը, «Ապրիլ տղաքս» եղան առաջին բառերն զոր լսեցինք այս համակրելի, բայց հիւանդ ողջունատունին բերնէն: Հ. Գաթըրճեան աչքերը չէր բաժ- ներ ստորագրողէս. «Վա՞նք կ'երթաս, ԼԱԽ ՀԱՅԵՐԷՆ սորվէ» եղաւ վերջին խօսքը զոր լսեցի:

Յիւնամեայ գրական յորելեանիս առթիւ՝ հրճուանքով կը կարկառեմ ձեռքս գրական գէնքիս՝ գրչակալիս, զոր բժշկաց խրատովն ու խորհրդովն՝ ստիպուած եմ ժամանակ մը հանգիստ թողուլ գրասեղանիս մէկ ան- կիւնը — — —

Հայ լեզուի պատմութեան մէջ՝ Գաթըր- ճեան դարակազմիկ շրջանի մը մէջ սահմա- նադիժ ցիցերը վարսող մըն է: Իր բնատուր հանճարովը, եւրոպական ոստանի մը մէջ առած գարգացման բարձրագոյն կրթու- թեամբը, եւ անձնական անդուլ ու աննկուն

ջանքովը՝ նշանաւոր եղաւ Հ. Գաթըրճեան հայ լեզուի եւ պատմութեան քննադատու- թեան ճիւղին մէջ: Գաթըրճեան ունէր՝ ի մէջ սյուրց, Հ. Մատաթիա Գարագաչ: Երանելի՞ ժամանակներ ստուգիւ, ուր ամբողջ ազգը վառուած հայ լեզուի եւ հայ գրականութեան հրարորոք զգացմամբ՝ իրարու հետ կը մրցէին Վանքերն ու վարժարանները, մատե- նադիրք ու մասենակարգացք:

Կը գարգանար օրէ օր հայ լեզուն, գրա- բարն ու աշխարհարարը: Գրաբա՞րը: Գրա- բարի գարգացումը կ'ըմբռնենք՝ իբր փոշմած գրադարաններէն դուրս քաշուած՝ շատ մը դեռ անձանօթ ձեռագիրներու եւ մեր պա- տուական հայրերու երկերու հրատարակու- թիւն, ուսումնասիրութիւն եւ — նմանու- թիւն: Շարժումն՝ ինչպէս ըսինք, ընդհա- նուր էր. Մեսրոպեան ջանասիրութեամբ կը վերակրկնուէր՝ 406ի պատկերը: Գովելի եռանդեամբ Եւրոպա եւ Ասիա ձեռք ձեռքի էին տուած՝ հայերէն լեզուն փյտակներու տակէն դուրս հանելու, ազատելու:

Ուշադրութեան արժանի կէտն այն էր, որ պէտք չկար 17—18դ դարու գրագէտները համոզելու թէ ի գո՛ւր է ուռճացեալ պերճա- պատկ ծառատունկ մը տեսնել՝ գրական պարտէզին մէջ, եթէ խորարձակ ու սննդա- ուռ չեն այս ծառատունկին արմատներն՝ հնութեան խորերու մէջ թաքնուած կենդա- նարար հիւթերէն...: Հայ ազգին արդի լե- գուն՝ պէտք էր հիմնուած ըլլալ իր Հարց լեզուին մէջ՝ ծծելու համար անկէ հայ լե- ղուի ոգին: Ասոր համոզուած էին ո՛չ միայն Վանքերն, այլ մինչեւ 20րդ դարուն սկիզբ- ները ամէն հայ, որ կրնար հայերէն խորհիլ եւ հայ գրիչ շարժել:

1. Հայ գրաբարը նորափթիթ փթթելու սկիզբ առած էր. գրքեր, պատմութիւններ կը գրուէին ու կը թարգմանուէին՝ անխտիր ա- մէն հայերէն նուիրական գանձարանէ մը հանուած սարիք մը նկատուելով, որ կը կա- պէր միջին դարն հին ու պատմական գարե- րու հետ, բայց պիտի կապէր նաեւ ազգայ գարերու հետ...:

Գրաբարն ինչպէս 19րդ դարուն սկիզբ- ները կը գործածուէր, անխտիր կը նկա- տուէր՝ ի հնութենէ մեզի հասած առհաւատ- չեայ մը, գրաւական մը, պահելու եւ պահ- պանելու յաւէտ հայ լեզուի ոգին՝ գարուց

ի դարս՝ որ պիտի յաջորդէին իրարու զարգացման շրջաններու մէջ:

Բայց ինչպէս Մեսրոպեան ժամանակն եւ կամ անոր շատ մօտ անցեալի մէջ ալ երեւան կու գար՝ այլեւայլ ազգակներ խաղաղ կամ փոթորկալից արկածներ, տարբեր հոլովոյթ մը, տարբեր խաւ մը կու տային նոյն իսկ հարազատ լեզուին: Ինչպէս Մեսրոպայ անխոնջ ու քրտնալից տուայտանքով յերեւան բերուած եւ ուսուցուած լեզուն, նոյնպէս 19րդ դարուն ալ՝ տեսակ մը խառնարան սկսաւ դառնալ հայ լեզուն, ամէն ուղղութեամբ սաստկալիտ մղում ստանալով. այլեւայլ բռնազատ գաղափարներ, անսանձ ազատութիւններ խաթարել սկսան հայ լեզուն: Զարմանալի կերպով՝ հայերէն եւ մի միակ հարազատ հայերէն կը համարուէր՝ խրթնաբան ըլլալ, մեծաջան ճգերով եւ կարգացածն երեք չորս անգամ որոճալով, խարբալելով, վեր վար դարձնելով՝ հազիւ հնարաւոր եւ հաւանական իմաստ մը կը հանուէր: Բայց այսպէս չէր խորհեր ու կը խօսէր հայը: Հայն ի բնէ պայծառատես է, իմաստներու մէջ յուսահեղ, խօսքերու մէջ յտակարան. ուրեմն յայտնի էր թէ՛ այս հայերէնը չի կրնար կապել ընդհանուր ազգային գրականութիւնն հին դարերու հետ. իսկ նոր դարերու զարգացման համար՝ ապահովութեան գրաւական մը չէ: Դաւիթ Անյաղթն, Պղատոնի եւ Արիստոտէլի թարգմանիչներն՝ մշտնջենաւոր ասոյեաններ չէին կրնար եւ պիտի չկարենային հանդիսանալ՝ ապագայ հայ լեզուին կազմութեան համար. օտար խաւեր են որ մթերած տղմացած էին հայ խորհողութեան, հայ խօսողութեան եւ հայ գրականութեան վրայ:

Չեն պարսակելի՝ ընդհանուր հին ու նոր հայերէնն իրենց գրչին տակ երեւան բերողներն. այսպիսիներ շատ շատ սատարած են հայ ազգին արեւոտութենէն ու հայ լեզուին նաւարեկութենէն ազատած ըլլալուն համար՝ շատ մը գանձեր, բառեր, ասացած ու դարձուածներ: Բնական է, հայ լեզուն խորթմութենէ ազատողներ այսպիսի գանձերն իրենց անձնական տքնութեան ու ճգնութեան արդիւնք նկատելով՝ չէին զոհանար այսպիսի հին գարդերն «արխիւներու» գրադարաններու մէջ իբր հնութեան արժանի նշմար ու նշխարներ պահելու, այլ կը կարծէին թէ կարելի է համանուագ ամէնն ալ պարպել ու

դարակել հայ լեզուի զարգացման սահմաններու վրայ:

2. Մեր մատնցոյց ցուցած հայերէն լեզուի զարգացման այս առաջին սահմանագիծն ա՛յնպէս պարզուած, խուզուած ու քննուած է, որ նոր բան մը աւելցուցած չենք՝ հայ լեզուի զարգացման պատմութեան վրայ մեր խօսքերով: Սակայն պէտք էր այսչափն համառօտ ըսել՝ Հ. Գաթրճեանի դարակազմիկ գրական գիւտին արժէքն զնահատել կարենալու համար:

Հ. Գաթրճեան գտիչն է «ՈՍԿԵԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻՆ»։ Շատ դիւրաւ կը գրենք այս բառերը, քանի որ գրեթէ դար մ'անցած է այս գիւտին վրայ եւ աչք ու ականջներն վարժած են կարգալու եւ լսելու այս «Կանոնաւոր» հայերէնը: Ահա՛ հայերէն լեզուի մէջ եղած մեծ գիւտը՝ դասական կամ ոսկեղարեան հայերէն, որուն ամէնէն փայլուն յատկութիւններէն մին է՝ Կանոնաւորութիւն: Դարերու ընթացքին մէջ զարգացած ու գործածուած լեզուի մը՝ կանոնաւոր քրականութիւնը գտել՝ այլախառն եւ բազմաձայն խառնակութիւններէն՝ ստուգիւ շատ դիւրին գործ չէր: Բայց աւելի դժուարին գործ էր՝ այս կանոնաւորութիւնը դիտելէն ետքը՝ յօրինուածութեան մը բերել, քերականութիւնն հաստատել եւ այսպէսով միօրինակութիւն շնորհել հայերէն լեզուին:

Հրաշք մը չէր այս, այլ ուշադիր զննութեանց արդիւնք: Այս կանոնաւոր միօրինակութիւնն ի յայտ բերելէն ետքը՝ կը մնար գործնականապէս ապացուցանել թէ ինչպէս կրնար զանազանուիլ ընտիր հայերէն կոչուածն՝ ոչ ընտիրէ, հարազատն անհարազատէն: Շատ երկար պիտի ըլլար հոս՝ մի առ մի նշանակելը թէ ինչ բանի մէջ կայացած է՝ այս կանոնաւոր ու միօրինակեալ հայերէնին էութիւնը: Արդի յօդուածին ծրագրուած եզրներէն գուրս կը մնայ խընդիրս. եւ կարելի է ոսկեղարեան հայերէնի վրայ գրուած եւ Վիեննական մամուլներէն ելած շատ մը յօդուածներէ, գրութիւններէ ու գրքերէ տեղեկանալ:

Դժբախտաբար այս գասական հայերէնով գրուած գիրք ու ձեռագիրները՝ համեմատութեամբ յետին դարերու ազաւաղեալ հայերէնի, շատ շատ սակաւաթիւ են: Բայց եղածն իսկ անհերքելիօրէն կ'ապացուցանէ, թէ հայ լեզուն ունեցած է իր ոսկեղարով՝

լատին լեզուի Կրկերոնեան ու Տակիտոսեան լեզուի զանազանութիւնը: Շատ կարճատեւ շրջանի մը մէջ կրցած է հայ հանճարը յառաջ բերել իրապէս անմասն հայ լեզուին մէջ՝ մեծամեծ ազդերու հետ մրցող իւր դասական շրջանը: Թէ ազգէն ճանչցուած չէ այս պանծալի յատկութիւնն՝ յանցանքը ո՛չ Սահակին, ո՛չ Մեսրոպին եւ ո՛չ... Գաթրճեանին է: Սակայն ստոյգ է այսօր որ «Գաթրճեանի եւ Ընկերութեան» ըրած գիւտը հաստատուած իրականութիւն է: Ոսկեղարու հայերէնն իր Հ (կարճատեւ) շրջաններով այսօր իսկ անհերքելի գիւտ է, գիւտ՝ Գաթրճեանի քրտանց եւ վաստակոյց արդիւնք: Հետեւելով այն առողջ արամարանութեան եւ գրական իրողութեան թէ ամէն լեզու ունեցած է իր զարգացումը, աստիճանական հոլովոյթը, իր գրական լեզուական գեղիքն եւ — նաղիքը, վերահասու եղած է Գաթրճեան թէ հայերէնն ալ ունեցած է իւր զարգացման բարձրակէտն ու նուազման անկակէտը: Եղիկի մը լեզուով չէր կրնար խօսած ըլլալ Մ. Պորենացի մը: Աւետարանի պարզ լեզուով՝ չէր կրնար խօսած ըլլալ Դ. Անյաղթ:

Այս տեսութիւնն ահա մեկնակէտն եղաւ՝ Ոսկեղարեան հայերէնին մեծ գիւտին: Մեծ արդիւնք ունի Գաթրճեան այս կէտին ու շարժութիւնն ընկելով: Թէ ինչպիսի դժուարութիւններ բարդուած են, թէ որպիսի ներքին եւ արտաքին ընդգիւրմանութեանց բախած է այս խուզարկութիւնը, կարելի է հետեւցնել միայն, մտածելով որ դարերու ընթացքին մէջ գործածուած հայ գրական լեզուն՝ կը նետուէր բովերու մէջ, հալոցներու մէջ կը փորձուէր իւրաքանչիւր բառն եւ անխնայ դուրս կը նետուէր ծրագրուած գասական հայերէնի սահմաններէն՝ հասնելու համար բառին իսկական ձեւին ու գործածութեան: Եւ խիստ մաքրասիրութեամբ (purisme) միայն՝ կարելի էր եւ եղաւ՝ գրուած նպատակին հասնիլ: Եթէ Գաթրճեանի ըրած գիւտին այսօր տարիներ ետքը կ'անդրադառնանք, պատճառն այն էր որ Գաթրճեան համբերատար աշխատասիրութեամբ եւ աննկուն փութով հասաւ իր նպատակին, օժտեց Հայ ազգը գրական մեծ փառքով մը եւ բարձրացուց իր Ազգը՝ դասական լեզու մ'ունենալու (ինչպէս վերն յիշատա-

կեցինք) առաւելութեան, որ յատուկ է միայն զարգացեալ ազգերու...

3. Բայց բնական է թէ այս մեծ գիւտը պիտի ունենար նաեւ նպատակ մը, ապա թէ ոչ ի դուր աշխատանք եղած պիտի ըլլար ամբողջը: Եւ Գաթրճեան իր բազմաթիւ գրքերով ու գրութիւններով՝ ժամանակ չունէր «հովերը կոծելու» կամ «ի հուր գեղելու»: Գաթրճեան երկու նպատակ ունեցած է ոսկեղարեան գիւտին իրագործութեամբ. նախ՝ Սահակայ եւ Մեսրոպայ գեղեցիկ լեզուն ազատել խառնաձայն խղուրդութիւններէ, թօթախիւ ծանրաձայն եւ տարօրինակ կազմութիւններն՝ որ այլեւայլ օտարամուտ տարազով սպրգած մտած էին հայ լեզուին մէջ եւ խաթարած էին հայերէնի հարազատ գեղեցկութիւնը:

Բայց հեռուոր նպատակ մըն ալ ունէր, կը դիտէր Գաթրճեան դասական լեզուի գիւտով՝ ազատել հայուն ապագայ լեզուն՝ երկուսքեմէ եւ կանոնաւոր միօրինակութիւն մը շնորհել անոր: Բնականապէս ծանօթ էր Հ. Գաթրճեանի որ գրաբար չէր կրնար հայուն ամենօրեայ կեանքին մէջ թէ՛ իբր գրուած եւ թէ՛ իբր խօսուած լեզու գործածուիլ: Եթէ նոյն իսկ իր ընկերներէն եւ յաջորդներէն ոմանք ինկան այս հակադատական շրջմոյլիկ լուսին (Irrlicht) ետեւէն¹, ժամանակեայ շեղում մըն էր այս, շատ կարճատեւ կեանք ունենալու դատապարտուած, վասն զի հակառակ էր լեզուի բնական զարգացման: Շուտով ետ դարձան այս մոլորաշաւիղ ճամբէն՝ հայ արդի գրականութեան մէջ հոյակապ անուն ունեցող գրագէտներ...

Դասական լեզուն պիտի ազատէր, ըսինք, մեր գրական լեզուն այսինքն՝ մեր աշխարհաբարը՝ երկուսքեմէ: Դեռ այսօր իսկ չկրցաւ իրագործուիլ այս շատ բաղձալի կէտը: «Երկուութիւն» չենք իմանար մեր երկու գրական լեզու — «արեւմտահայ եւ արեւելահայ» — ունենալը. այլ գրեթէ ամէն բառի երկու տեսակ հոլովում ու խոնարհում ունենալը: Ժամանակ մը՝ երբ գրաբարի ուսումը դեռ կ'ապրէր դպրոց ու վարժարաններու մէջ՝ շատ հեշտեաւ կը նշմարուէր՝ մեր աշխարհաբարի վրայ՝ միօրինակ ու կանոնաւոր լեզու մ'ունենալու ձգտումը: Թոյլ-

¹ Կ'ականարկենք Գաթրճեանի Հայոց Պատմութեան եւ Հ. Ղ. Յովնանեանի «Կրօնի փելիսոփայութեան» լեզուին:

ցաւ գրաբարի ուսումը՝ մեղմացաւ նաեւ աշխարհաբարի վրայ տարուած խնամքը: Մեր աշխարհաբարն ալ ունեցաւ իր Գ. Անյաղթներն — Ինտրաներ իրենց՝ Ներաշխարհներով... — իր օտարազգի ազգեցուծեամբ ազարտողներ ու ապականիչներ — ճիշտ ինչպէս հին լեզուի վրայ ազդած էին յոյն, սասանեան եւ արաբ տարրներ, եւ ի վերջոյ հայերէնն ոչինչ նկատողներ, որոնք նոյն իսկ վարժարաններու մէջ՝ «Ի՞նչ պիտի ընենք հայերէնը» ըսող հայազգի կարճամիտներ...: Պէտք է գարմանալ որ այս հոսանքներու ազդեցութեան տակ՝ յառաջ եկած են ամէն քայլափոխին երկու երբեմն նաեւ երեք ձեւեր ու դարձուածներ հայերէն արդի լեզուին մէջ: Եթէ այսօր հայերէն սորվիլ ուզող օտարազգի ուսուցիչներն՝ հարց տան թէ ո՞րն է բառի մը բնական հոլովումը, շատ դժուարին պիտի ըլլայ իրաւացի ու ճիշտ պատասխան մը տալ: Ո՞րն է օր. աղ. Անուն բառին սեռականը, մէկը պիտի պնդէ՝ «անուն-ի», իսկ միւսը՝ «անուն»: Եկեղեցի մէկուն բերնին մէջ պիտի ըլլայ Եկեղեցի, իսկ միւսը պիտի կրկնէ՝ Եկեղեցոյ՝ կամ արեւելահայ փոխառութեամբ՝ Եկեղեցու: Ուրեմն պիտի չկարենանք՝ եւ ոչ պարզ բառի մը հոլովման մէջ՝ միօրինակ ձեւ մը պահել: Ընդուն-իմ, խօս-իմ, սորվ-իմ՝ միօրինակ ու կանոնաւոր կատարելալ մ'ունին՝ Ընդունեցայ, խօսեցայ, սորվեցայ, եւ սակայն այս ուղիղ ձեւին դիմաց կը կանգնեն նոյն իսկ քերական հեղինակներ՝ ընդունեց եւն: Այս երկուութիւնը՝ քերականական «Մասունք Բանի» կոչուած ամէն հատուածին մէջ շօշափելի է: Եթէ վերը դասապարտեցինք հայուն գրական նոր լեզուին մէջ՝ գրաբարի կանոններուն հետեւիլը, (օր. «Որպէս ի վեր անդր ասացինք կամ աւելի ծիծաղելի՛ ըսինք, մեր ի վերագոյն անդր յիշատակեալ անձն» եւն եւն), բայց ըսել չուզեցինք եւ չենք ալ ըսեր՝ թէ վտարելու է գրական լեզուն գրաբարի նոյն իսկ նշմար ու նշխարը: Եթէ Կեանքիս եւ Կենացս ձեւերն անխտիր գործածենք՝ ազատած չենք ըլլար

² Ամէն բառի իւր սեռական շնորհել ուզողները (գիւտ մը Մ. Չերազի) չեն զգար որ նոյն իսկ ժողովրդեան լեզուին հակառակ կը գործեն: Ժողովուրդը չի ճանչնար այս Եկեղեցի՝ ասորական ձեւով մեզի հասած յն. բարը, ժամ-ժամու է հայուն բնական բարը: Կէս-կիսուն եւ ոչ Կէսին եւն եւն:

բառին երկուութիւնը, բայց կան գրութեան մէջ ոմներ, ուր մարդուս ճաշակին է թողուած՝ տեղւոյն համաձայն՝ երկու ձեւերուն մէջ ընտրութիւն ընելը: Այնչափ աւելի, որչափ գրաբարի ձեւերէն խորշիլը կրնայ՝ լեզուի ողին տկարացնել եւ մեր սփռելու տակէն հրել նետել պատուանդանը, որուն վրայ կեցած էինք...: Վերցուր գրաբարն իր բաղմօրինակ առանազանձ բառամթերով մեր արդի հայերէնին մէջէն, եւ ահա կ'ունենանք անշիլը, թոյլ, ազգուն հայերէն մը, որուն ի դուր կը ջանան ոմանք իրենց վառ երեւակայութեան մէջ՝ դադդիական, գերմանական բաղմաճամուկ վերարկու մը հազցնել: Եթէ մանդաղը ձեռք առած խտորէն մտնենք լեզուի դաշտին մէջ քաղահան կամ աւելի արմատախիլ ընելու ինչ որ գրաբարի հիմ, համ, հոտ, դոյն, մոյն ունի, պիտի ունենանք, հայածեւ, հայահնչիւն լեզու մը, բայց հայու զգածմամբ, ողուով տողորուած հայ լեզուն պիտի չըլլայ այն: Հայազգեստ օտարական մը, որ հայ ասպարէզն է մտեր եւ հայ կը ձեւանայ: Գրաբար խարխիսին պակասութեան պատճառով՝ պիտի կազմուի նորատեսակ հայերէն մը՝ որ արդէն սկսած է ծայր տալ, անքերական, անկանոն, ոչ հեշտալուր եւ ոչ ներդաշնակ:

Վերը յիշատակեցինք իով վերջաւորած բառերու՝ իով ստացականի (= սեռական) ձեւ տալը, որ — խոստովանինք — ա՛յնչափ խորթ կը զարնէ մեր ականջներուն, որ կը կարծենք թէ անօգուտ պիտի չըլլար այս կէտին ուշադրութիւն հրաւիրելը: «Որդիքս սէրը պիտի մեռցունէ զիս» կարդացած ենք տեղ մը, բայց ժողովրդեան բերանը պիտի ըսէր ապահովապէս՝ Որդաւս սէրը իս մեռցնէ պիտի: Հոգիքս կը պատասխանէ ժողովրդեան լեզուն՝ «հոգաւս», որ աւելի բնական եւ լեզուական զարգացումն է գրաբարի հոգի՞՞նս ձեւին:

Նոր ծայր սկսաւ տալ նոր գրական աշխարհաբար մը, որուն անձաշակ ու անհամ սկզբնական տարրները Կ. պոլսական կամ Փոքր Ասիական գաւառաբարբառին մէջ նշմարած ենք: «Չկրնացի ըսեր էի», «չկրՅի հասեր էի, չկրնացի հասկըցուցեր էի», եւն եւն, ապիկար ձեւեր, որ «զպրոց չտեսած» ռամկին բերանը թերեւս ներուի, բայց ոչ՝ հրապարակական լեզուն մշակող յօդուածա-

գիրներու: »Քիչէն շատն հասկնալ» պիտի ազատէ զմեզ շատ մը խօսքերէ...: — —

Հոս կը կանգնի մեր գրասեղանին վրայ Հ. Գաթրըճեանի պատկառելի դէմքը, ձեռքը բռնած իր գտած «Գասական հայերէնի» գրքովը եւ — ժպտով մը՝ կ'ունկնդրէ այս մեր խօսքերուն. վասն զի շատ անգամ կը կրկնէր՝ ըստ վկայութեան Չաղըճեանի, Այսրնեանի, եւ ուրիշներու — հոյակապ Ուսուցիչը, թէ «հայերէնն զմայլելի լեզու մըն է, ատակ զարգանալու, միայն բաղձանք որ կարող լեզուայարդարներու հսկողութեան տակ մնայ: Եթէ ոսկեդարու լեզուն գրող՝ Մեսրոպայ աշակերտներուն յանձնուէր այս զարգացումը, ապահովապէս կանոնաւոր եւ միօրինակ լեզու մը պիտի ունենայինք»:

Եւ ի՞նչ աւելի բաղձալի է այսօր՝ քան այս կանոնաւոր եւ միօրինակ լեզուին հաստատուելուն աշխատիլ: — —

Մեծին Մխիթարայ, Ոսկանեանի եւ անոնց աշակերտներու անուրանալի արժանիքն եղաւ՝ Հայերէն գրաբարը կենդանացնել: Վե՛նետիկ ու Տրիէստ եւ առաջին տարիներու մէջ Վիեննա՝ տեսաւ Մխիթարայ աշակերտներու փոյթն ու ջանքը հայ լեզուն դարգացնելու, լուսւորելու, պայծառացնելու: Գովելի եռանդով մը գրքեր գրքերու մղում կու տային. եւ այս նկատմամբ անմահ կը մնան եւ պիտի մնան՝ նոյն ատենուան հայու լեզուն ընդհանրացնելու ճգնողները:

Բայց նոյնպէս անմահութեան փառքով ու շողով պսակուած կ'ենթադրենք զանոնք որ՝ քայլ մը յառաջ գացին՝ Հ. Գաթրըճեանի ռահ-վերայութեամբ եւ՝ աւետարանական յատակ ու մեկին, կանոնաւոր ու միօրինակ լեզուն՝ կանգնեցին իր լուսաւոր լամբար մը՝ խառն հայերէնի թոհուրոհին մէջ: Հաւատացած ենք որ եթէ միայն այս պարզ ու յստակ գրաբարն ուսուցուէր երկար տարիներէ ի վեր գարոցներու մէջ՝ աւելի ուժեղ պիտի գըտնէինք արդի հայութիւնն իր հայրենի լեզուին մէջ: Հին լեզուներէն (թերեւս յունարէնի բացառութեամբ) շատ քիչերն ունեցած են այն բախտը, զոր ունի նոյն իսկ այսօր՝ հայերէն լեզուն: Այսօր իսկ եկեղեցոյ մէջ երգուած Աւետարանը գրեթէ բառացի կը հասկընայ մեր ժողովուրդը: Եթէ այս մեծ առաւելութիւնը ջանային մեր նախորդներն աւելի զարգացնել, պիտի ունենայինք աւելի գրա-

բարագէտներ եւ ըստ հետեւորդի՝ աւելի գիտակից խելամուտներ հայ արդի լեզուին:

Սակայն շատ ուշ է գեո՛՛ հայ լեզուի շեղած անրնական ճամբուն առջեւ թումբ մը կանգնելու եւ դարձեալ ուժով մղելու՝ հայ լեզուն իր բնական հունին մէջ:

Մեծանուն Գաթրըճեանի այս տխրահանգէս Յորեթեանին յիշատակը կրնայ եւ պէտք է օգտակարապէս գործածել՝ երեւելի մատենադրին ու հայագէտին ոսկեգարու գիւտը՝ արդարակշիռ դատողութեան ենթարկելու: Այն ատեն միայն պիտի փոխուին շատ մը գաղափարներ, որոնք ժամանակին՝ Հ. Գաթրըճեանի եւ իր հետեւորաց վրայ ծաղրական եւ արհամարհական նայուածք մը նետած էին եւ հաստատամիտ ստուգութեամբ համոզուին եղած գիւտին ունեցած անգնահատելի նշանակութեան:

Յունարէն, լատիներէն եւ այլն լեզուներու քով հայ լեզուն ալ իր դասական պանծալի լեզուովը փառապանծ ու շողարձակ շողացընել՝ արժանիք մըն է որ «դարուց ի դարս» աւելի պայծառ կերպով պիտի յարգել տայ՝ Հ. Գաթրըճեանի գիւտին մեծութիւնը:

Սակայն Գաթրըճեան միայն անուն մը ժառանգելու համար չէ ձգնած, գիշերական տքնութիւնները սնավաստակ աշխատած ըլլալու համար չեն թափուած, այլ ապագայ հայերէնին միօրինակ ու կանոնաւոր ընթացք մը տալու համար: Արժանապէս յարգած պիտի ըլլանք Մեծին Մխիթարայ այս աշակերտին հայ լեզուին նկատմամբ թափած քրտինքն ու ճգունքը, եթէ արդի հայ գրողներ միաշափ ու կանոնաւոր ընթացք տան իրենց գրչին՝ յստակելու, գեղեցկացնելու, դիւրացնելու մեր գրական լեզուն: Այս էր 50 տարի յառաջ վախճանած Մեծ Հայուն նպատակը, այս եղաւ իր հետեւողներու վախճանը, այս է եւ պիտի մնայ իր հեռաւոր աշակերտներու ալ նպատակակէտը: Այն ատեն միայն իրականացած պիտի ըլլայ՝ «Հոյակապ Ուսուցիչն» տողերս գրողին ուղղած խրատը «ԼԱԻ հայերէն» սորվէ:

Կովիսադ, 27 Յունուար 1932: Հ. Գ. Մ.

